УДК 1(008:351.858+323.1)
DOI https://doi.org/10.32838/2709-2933/2020.2/01

Бойченко М.І.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НАЦІЯ ЯК ПРОЕКТ: РІВНІ ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ТА ПРАКТИЧНОГО ВТІЛЕННЯ

Проаналізовано основні підходи до визначення нації як проекту: соціально-системний та рівневий. Проведено розрізнення між зовнішніми та внутрішнім національним змаганням. Запропоновано розрізняти проекти в межах кожної з соціальних систем, як автономні відносно інших соціальних систем, і водночас – конкурентні всередині кожної соціальної системи. Виявлено особливості творення і сприйняття нації як проекту на рівні особистості, спільноти, інституту, держави та суспільства.

У сучасному високо-диференційованому суспільстві лінійність протистояння раннього модерну (прогресизм-традиціоналізм) змінюється багатоплановістю втілення національної ідеї. У сфері ідеології, релігії та мистецтва фактично отримуємо відмінні проекти національної ідентичності мало не для кожної ідеології, релігії, напряму мистецтва чи навіть митця. Внутрішнє національне змагання може і повинно мати не лише політичне, але і економічне, правове (на рівні законопроектів, а не законів, адже на рівні законів змагальність вже є нонсенсом), а також інші втілення у вимірах усіх інших соціальних систем – мистецтва, релігії, науки, моралі тощо. Такі втілення внутрішнього національного змагання за принципом різних соціальних систем урізноманітнюють плюральність проекту нації: поміж самими соціальними системами немає змагальності, адже вони функціонують за принципом взаємного доповнення, але всередині кожної з систем є дуже розвинена змагальність, іноді навіть дуже жорстка.

Якщо у сфері функціонування репресивного апарату радянське суспільство еволюціонувало у бік поступового відходу від жахіть тоталітаризму до паростків демократії, то у царині науки і культури тоталітаризм зберігав свій контроль до останніх днів свого існування, а в окремих проявах впливає на пострадянське і, зокрема, українське суспільство й донині. Зокрема й передусім це виявляється у напівсвідомому прагненні замінити один тоталітарний проект іншим – радянський національним, адже коли ставиться завдання віднайти єдино правильну модель розбудови нації, ні до чого іншого, окрім тоталітаризму це призвести не може, адже демократичні засади національного будівництва передбачають його принципову плюральність.

Ключові слова: *нація, проект, національні змагання, особистість, стійкі комунікативні спільноти, соціальні інститути, соціальні системи, держава, суспільство.*

Слід чітко відрізняти національні ознаки як пасивну характеристику, тобто певні соціальні якості, які мають своїх носіїв, і які можна більш-менш точно виявляти або приписувати (як це класично робить соціологія), з одного боку, та національну само-належність як результат втілення людиною (чи спільнотою людей) проекту, до якого вона (людина чи спільнота) свідомо себе зараховує, самоідентифікує, виявляючи більш або менш високий ступінь послідовності у своїх свідомих діях.

У традиційних суспільствах національні ознаки та національна само-належність, як правило, безпроблемно збігаються, причому переважно на ґрунті національних ознак, оскільки такі суспільства є монокультурними – моно-релігійними, моно-господарськими, доволі етнічно-гомогенними, поєднаними спільною державністю, мовою тощо.

З появою буржуазних націй, які протиставляють себе як більш досконалий і більш раціональний соціальний конструкт узвичаєному стану справ у суспільстві, така моністичність змінюється плюралістичністю з властивою їй змагальністю різних проектів національного будівництва. А проте ці проекти мають все ж дещо спільне: в них протиставляється само-належність нації як національна самосвідомість, як щось прогре-

сивне, і у цій прогресивності невловимо романтичне, з одного боку, та непоясненність національної належності як результат небажання її пояснювати, як «філістерство», «провінційність», «шароварщина» тощо. Політична активність як дух змін протиставляється політичній апатії і небажанню будь-яких змін. До того ж активність асоціюється з конструюванням наступальної і навіть агресивної національної ідеології соціальної модернізації, на противагу якій і лише внаслідок необхідності їй протистояти, виникає ідеологія традиціоналізму (у до-модерних суспільствах ідеологія не виникає щонайменше з технічних причин – низької інтенсивності соціальної комунікації та слабкого охоплення нею різнорідних спільнот, які ще не стали соціальною масою).

У сучасному високо-диференційованому суспільстві така лінійність протистояння раннього модерну (прогресизм-традиціоналізм) змінюється багатоплановістю втілення національної ідеї. Можна говорити про наявність великої кількості проектів здобуття національної ідентичності [16; 28]. Наприклад, у сфері ідеології фактично отримуємо відмінні проекти національної ідентичності мало не для кожної ідеології – і не лише націоналізму етнічних патріотів чи інтернаціоналізму комуністів, але і для соціал-демократів, лібералів чи навіть зелених. Те ж саме – на рівні релігії: наприклад, вже неможливо сказати, що більш типово для українців – бути православними, католиками чи протестантами, а якщо навіть і традиційно православними, то якої версії (патріархату) православ'я? Ідея політичної нації, яку продукувала епоха буржуазних націй як засіб посилення соціально-модернізаційної складової частини, у добу мультикультуралізму більшою мірою вносить розлад під час спроб зробити її інтегральною основою сучасної нації: адже єдина політична нація має нібито спиратися на єдиний проект нації, але ж його якраз і не може бути на цьому етапі розвитку. Зустрічаємо швидше ситуацію, властиву більше мистецтву, аніж політиці чи системі права, яке й спонукає політику до уніфікації. А от у царині мистецтва не лише кожен напрям мистецтва подає (або може у будь-який момент подати) своє бачення національної ідеї, але й кожен митець. Взяти до прикладу хоча б видання «Національна ідея модерної України» [22].

Не допомагає тут навіть спроба Ентоні Сміта у одній зі своїх останніх праць «Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка» розглядати три варіанти утвердження такої політичної нації [24]. У кожному разі, на думку Сміта, панує один з трьох названих варіантів проекту нації, а інші виявляються не релевантними для даного суспільства – тобто історично суспільства нібито схильні до якоїсь однієї версії втілення національної ідеї. Такий підхід видається нам дещо штучним, адже навіть у найбільш типових випадках домінуюча версія втілення національної ідеї обов'язково доповнюється іншими.

Таким чином, як у вимірі теоретичного осмислення, так і у практичному вимірі нація як проект є швидше можливістю, яка отримує множинне, ба більше – плюральне втілення.

Тим більш важливо для кожної версії такого втілення розрізняти і не змішувати різні рівні осмислення і практики, особливо – і загалом осмислення і практику як такі. У даній статті ми не ставимо завдання дати вичерпну типологізацію рівнів теоретичного осмислення та практичного втілення нації як проекту. Але спробуємо виявити основні принципи розрізнення таких рівнів і зокрема проаналізувати випадки некритичного змішування різних рівнів теоретичного та практичного опанування ідеєю нації, а інколи і різних проектів нації. Таке змішування призводить до дисфункцій як будь-якого зі змішаних проектів нації, так і тих проектів, з яких виникає такий «мікс». Тоді як функціонально доцільним є не просто роздільне співіснування різних проектів нації, але їх співіснування як внутрішнє національне змагання. Саме внутрішнє національне змагання, на нашу думку, у сучасному високо диференційованому суспільстві приходить на зміну зовнішнім національним змаганням з іншими націями, які властиві періоду «весна народів».

Таке внутрішнє національне змагання може і повинно мати не лише політичне, але й економічне, правове (на рівні законопроектів, а не законів, адже на рівні законів змагальність вже є нонсенсом), а також інші втілення у вимірах усіх інших соціальних систем – мистецтва, релігії, науки, моралі тощо. Такі втілення внутрішнього національного змагання за принципом різних соціальних систем урізноманітнюють плюральність проекту нації: поміж самими соціальними системами немає змагальності, адже вони функціонують за принципом взаємного доповнення, але всередині кожної з систем є дуже розвинена змагальність, іноді навіть дуже жорстка. Тут можна згадати працю Конрада Лоренца про природній відбір як передусім внутрішньовидовий, а не міжвидовий [20, 38–70]. До речі, цю ж логіку можна застосовувати й щодо моделювання переходу від міжнаціональних до внутрішньо-

національних змагань – найгостріші суперечки завжди відбуваються між своїми: чи це представники однієї й тієї ж соціальної системи, чи це представники однієї й тієї ж нації. На екзистенційному рівні тут доходить навіть до самозаперечень [9–11; 17]. І як недоречно говорити про перемогу однієї соціальної системи над іншою (все рівно, що у однієї людини рука перемагає ногу або голова серце), так само недоречно говорити і про перемогу однієї нації (чи раси) над іншою – перемагає синергія, тобто поєднання зусиль за умови збереженні розмаїття множини, з якої складається єдність цієї синергії. До речі, «E pluribus unum» – вислів Цицерона, який знаходимо на гербі США, сам принцип «єдності у розмаїтті» у незначних варіаціях, є також девізом Євросоюзу, державним девізом Індонезії, а ідея, яка лежить в основі цього загального підходу, очевидно, має походження з Індії, відомою з давніх часів своїм культурним розмаїттям та переважанням цінності взаємної терпимості і мирного співіснування. Повертаючись до підходу Лоренца, слід зазначити, що якраз всередині виду зустрічаємо найжорстокішу конкуренцію і навіть боротьбу не на життя, а на смерть. На жаль, такі приклади взаємодії спостерігаємо і у змаганнях різних національних проектів. Досить лише згадати протистояння радянського та самостійницького проектів розбудови України у часи другої світової війни. І це не виняток у національному житті Європейських народів: згадаймо війну Білої і Червоної троянд у Англії 1455–1485 років, війну католиків з протестантами у Франції (різанина католиками гугенотів у Варфоломіївську ніч 24 серпня 1572 року) тощо. Очевидно, що такі внутрішні національні змагання потребують свого обмежуючого запобіжника.

Обмеження змагальності різних проектів нації мають бути загальновизнаними і ґрунтуватися на орієнтації на спільне національне благо (наприклад, за принципом збереження суверенітету [21] або дотримання загальновизнаних прав людини), а відповідно – на униканні втрат для спільного блага нації або ж на пріоритетності блага власної нації над благом інших націй, що не слід плутати з заподіянням шкоди іншим націям або національною нетерпимістю. Вигравати від будь-якого проекту нації мають усі представники цієї нації, а не лише творці та активні учасники такого проекту. Хоча, звісно, міра виграшу (як логічно – і міра програшу) має прямо залежати від міри задіянності у втіленні певного проекту. І такий виграш найбільшою мірою пов'язаний не з матеріальними благами, але з більш повним відчуттям реалізації власної національної гідності.

Втім, далеко не всі ідеї щодо національного будівництва отримують соціальний статус проекта, тобто підтримку значної частини представників нації. Тут слід зауважити, що, хоча множинність проектів нації потребує розвиненої культури соціальної уяви (про яку пише автор концепції уявних спільнот Бенедикт Андерсон [1] та близькі до нього прихильники множинної соціальної ідентичності, такі як Етьєн Балібар [3]), однак це аж ніяк не може бути достатньою умовою для утвердження навіть одного з таких проектів. Національна «маніловщина» є чи не найбільшою небезпекою, на яку наражаються концепції уявних національних спільнот – навіть побудова утопій має більші історичні перспективи внаслідок системності інституційної інженерії, моделі уявних спільнот не мають навіть реалістичності утопій. Концепції уявних спільнот онтологічно базуються, на нашу думку, на номіналістичних соціальних теоріях, зразки яких подають Норберт Еліас [29] та Зігмунт Бауман [4]. Наша критика зовсім не означає, що національна ідентичність не повинна спиратися на особистісну само ідентичність – однак безумовно означає, що уява не може бути підставою (а лише частиною механізму) вибудови національної ідентичності з ідентичностей особистісних.

Загалом, нація як проект є не просто сумою проектів особистостей – це нагадувало би морально застарілий і давно і слушно критикований утилітаристський проект. Вже лібералізм, критикуючи утилітаристів, звертав увагу на необхідність певних соціальних інститутів, які опосередковують включення будь-яких індивідуальних проектів соціальних перетворень у проекти загальносуспільні. Найбільш типовим таким інститутом-посередником між особистостями і суспільством є держава. Своєю чергою, значна кількість праць присвячена виявленню інституційного розмаїття функціонування громадянського суспільства як посередника між особистостями і державою. Також варто звернути увагу на екстраординарну значущість соціальних спільнот у інституційному забезпеченні функціонування як громадянського суспільства, так і держави. Сюжети зі спільнотами були предметом докладних дискусій комунітаристів з лібералами.

Тому варто поетапно розглянути ускладнення реалізації проектів нації мірою сходження від особистостей через спільноти, інститути і державу до суспільства.

Характеристиками особистості (у тому числі й національними), які чи не найбільше впливають на її соціальні амбіції, є гідність, цілісність і успішність. Найчастіше гідність визначають не змістовно, адже змістовно її можна визначати дуже по-різному. Формально ж гідність найпростіше визначати через те, що саме прагнуть зберегти від приниження і знищення. Тобто, гідність однозначно залежить від зовнішньої оцінки, визнання інших, і саме тому нестача або відсутність такого визнання і призводить до ситуації приниження або знищення чиєїсь гідності: якщо когось визнають і поважають, то не будуть принижувати, і навпаки. Приниження гідності як результат невизнання може відбуватися на усіх згаданих нами рівнях – особистостей, спільнот, інститутів, держави і суспільства: на нижчих рівнях частіше і очевидніше, але чим вище, тим рідше і, як правило, у латентних формах. Випадки явного приниження гідності особистості на рівні держави і суспільства – вкрай рідкісні, але і вкрай кричущі: саме вони нерідко спричиняють масові соціальні заворушення і навіть революції (адже кожен громадянин і член суспільства проектує таке приниження на себе). Приниження національної гідності державою і суспільством – з числа найбільш болісних: хто є кращим, чи «справжнім» українцем – представник Галичини, Донеччини, киянин, харків'янин, дніпропетровець чи одесит? Водночас і утвердження гідності відбувається тими ж шляхами, якими можливе її приниження. Тобто убезпечення від приниження вже є забезпеченням гідності. Однак утвердження гідності можливе і тими шляхами, за якими особистість ще не принижували (хоча у перспективі спаплюжити, на жаль, можна все).

Ситуація з цілісністю не потребує таких драматичних соціальних розв'язок, як у випадку з гідністю, адже збереження цілісності залежить лише від самої людини, а отже не призводить до колізій у міжособистісних стосунках і суспільних відносинах. Як визначають цілісність фахівці з етики, наприклад Марк Халфон, вона залежить від дотримання нами зобов'язань перед самими собою, тобто від нашої власної принциповості [30]. Втім, драматичність здобуття або збереження цілісності прямо залежить від висоти амбіцій самої людини і відповідності цих амбіцій реальним можливостям цієї людини. За умови невідповідності висоти вимог до себе власному життю і здатності змінити це життя з'являється драматизм, нерідко більш трагічний, аніж у соціальних колізіях – адже тут людина сама собі суддя і обвинувачений, засуджений і кат. Скільки внутрішньої боротьби особистості з самою собою демонструє національна цілісність – досить загадати приклади Миколи Хвильового, Володимира Винниченка, Володимира Сосюри, інших митців і політиків України 20–30-х років XX століття. Втім, якщо борець із собою не є письменником або людиною іншої публічної професії, тоді усю цю драму може спостерігати знову ж таки лише один глядач – сама людина, тоді як оточення нерідко надто пізно помічає наслідки таких самозвинувачень і самокатувань.

В кожному разі, намічається протиставлення гідності і цілісності особистості за ознакою залежності або незалежності від зовнішнього визнання: гідність постає як характеристика, похідна від зовнішніх соціальних зв'язків, а цілісність – від внутрішньої самооцінки.

Але, кінець-кінцем, саме від наших власних зусиль залежить як наша гідність, так і наша цілісність [23]. Це виводить нас на розуміння успішності людини як інтегрального результату позитивного і творчого розв'язання завдань щодо утвердження власних гідності і цілісності. Успішність життєву неможливо уявити поза виконанням цих завдань – у тому числі національну успішність і тісно пов'язану з нею успішність громадянську. Громадянська цілісність вчить нас, що громадянами ми можемо стати лише самотужки (sapere aude Горація у Кантовій трактовці [15]), тоді як громадянська гідність показує, що одних індивідуальних зусиль замало – на їхній основі потрібне здобуття соціального визнання [31]. Громадянська успішність закріплює, на нашу думку, зворотній зв'язок громадянської гідності з громадянською цілісністю, коли перша закріплює останню і надає їй інституційних гарантій. Таким чином, громадянські чесноти мають отримувати своє інституційне закріплення і завершення.

Втім, як переконливо показують комунітаристи [25], інституційне закріплення і завершення громадянські чесноти особистості отримують завдяки участі цієї особистості у житті соціальних спільнот – адже саме спільноти прищеплюють та зміцнюють ціннісні позиції особистості, без яких неможливо уявити набуття сталої мотивації до інституційної діяльності цих особистостей.

Соціальні спільноти безпосередньо формують індивідів, з одного боку, та безпосередньо утворюють різні суспільства – з іншого [7, 22–23], тоді як безпосередній зв'язок між індивідами і суспільствами видається проблематичним, особливо у практичній площині. Саме спільноти закріпля-

ють і легітимують започатковані індивідами соціальні практики. Власне соціальними вони стають тільки після такого закріплення і легітимації. Саме спільноти утворюють конкретне наповнення суспільств і соціальних систем: слід розглядати індивідів і суспільства як похідні від соціальних спільнот, а не навпаки. Якщо цей зв'язок розглядати з практичної точки зору, він найбільш переконливо може бути відтвореним, на наш погляд, на основі теорії комунікації, для якої сама комунікація забезпечується комунікативними спільнотами, а індивіди як суб'єкти дії та суспільства як субстанції постають темами для комунікації або ж її невід'ємними складниками. У якості конститутивної ознаки належності до спільнот ми вважаємо фактичну комунікацію, яка здійснюється завдяки визнанню певними індивідами спільних цінностей – більш чи менш явно, більш чи менш свідомо. Таким чином йдеться про комунікативні спільноти.

Комунікативні спільноти ми класифікуємо як традиційні, модерні та постмодерні [6, 13–18]. Історично першими виникають традиційні спільноти, які базуються на традиційних цінностях. Хоча ці цінності не завжди не лише не усвідомлюються, але навіть не завжди також артикулюються, але фактично вони завжди є визначальними для функціонування цих спільнот. Очевидно, що традиційні спільноти є такими, що нерозривно пов'язані з традиційними соціальними інститутами ціннісно, а отже й організаційно. До стійких комунікативних спільнот варто, втім, відносити також ті спільноти, які не є традиційними, хоча й мають шанс стати такими. До цієї групи, як нам здається, варто віднести ту значну множину спільнот, які виникли в результаті процесів модернізації. Якщо традиційні спільноти своїм походженням зобов'язані часам традиційних суспільств, то у суспільствах, які стають на шлях модернізації, виявляємо спільноти, які, власне, і є причиною цих модернізаційних процесів. Ці спільноти, на відміну від традиційних, виникають на основі ясного усвідомлення базових цінностей своїх учасників – власне свідоме прийняття цих цінностей і зумовлює членство у такій спільноті (як хрещення протестантів у свідомому віці). Такі спільноти виникають як інструмент соціальних змін, точніше з метою конкретних соціальних змін як змін не стільки всього суспільства, скільки умов життя конкретної спільноти. За аналогією з традиційними спільнотами варто, на нашу думку, говорити про модерні спільноти. Такі спільноти були, зокрема, провідниками утвердження буржуазних націй або ж, як їх ще називають, модерних націй. Однак умови життя сучасного суспільства створюють підстави для виникнення також спільнот іншого типу – спільнот постмодерних, а відповідно і можливості для утвердження нового типу проектів нації.

Адже не можна також повністю відкидати можливість набуття статусу стійких комунікативних спільнот тими спільнотами, які виникають на підставі створення консенсусу. Хоча це – спільноти сконструйовані, адже цінності, на яких вони виникають, стають спільними вперше, в результаті раціонального дискурсу між усіма учасниками майбутньої спільноти. На наш погляд, такі спільноти мають небагато шансів стати стійкими – в усякому разі самих лише розмов про цінності недостатньо для їх фактичного утвердження, для цього потрібен спільний соціальний досвід, причому краще драматичний. Однак і це може трапитися також і з консенсуальними спільнотами – а тому не можна цілком відкидати шансів на можливість виникнення стійких комунікативних спільнот в результаті раціонального дискурсу. І у суспільствах модернізаційних, порівняно із суспільствами традиційними, ці шанси значно зростають – у суспільстві ж інформаційного типу вони вже перевищують шанси традиційних і модерних спільнот, спричиняють спробу утвердження спільнот постмодерних. Такі спільноти нерідко мають статус віртуальних, тобто таких, що існують переважно у свідомості людей, лише зрідка регулюючи їхню реальну поведінку. Не обов'язково такі спільноти мають другорядне значення – інколи вони можуть суттєво вплинути на функціонування усіх інших спільнот та соціальних інститутів. Так, під час помаранчевої революції у реальність поведінки увійшла та віртуальна спільнота, яка об'єднала представників різних традиційних і модерних спільнот – неможливо заперечувати наявність спільного і доволі сильного емоційно-вольового досвіду в учасників тих подій, як неможливо стверджувати, що він виник на пустому місці і зник в нікуди [6, 18]. Ця спільнота прихильників «помаранчевих» ідеалів формувалася тривалий час – ще з радянських часів – і об'єднує прихильників національно-демократичних ідеалів, які не отримали можливості згуртуватися за допомогою певної формальної чи неформальної організації традиційного чи модернізаційного типу. Оскільки помаранчева революція так і не стала повноцінною національно-демократичною революцією європейського зразка, завдання такої революції залишилося до кінця

невирішеним, а тому й практично та ж сама віртуальна спільнота прихильників «помаранчевих» ідеалів знову стала спільнотою фактичної соціальної дії у революції Гідності.

У питаннях співвідношення спільноти і суспільства у площині вирішення завдання вибору між різними проектами нації виникає щонайменше одна складна ситуація. Якщо класик розгляду цього питання Фердінанд Тьоніс прямо протиставляв спільноту та суспільство як типи соціальності, які властиві відповідно меншим і більшим соціальним утворенням [26], то у XX столітті виникають спроби розглядати націю як спільноту, тобто об'єднану спільною долею, спільними цінностями і спільним життям. Такі спроби сягають апогею у фашистських та нацистських проектах, однак рудименти такого підходу зустрічаємо і нині [27]. Проте філософи ще на початку утвердження цих проектів стверджували їхню хибність і соціальну шкідливість внаслідок наростання соціальних дисфункцій під час спроб організовувати життя цілого суспільства за зразком місцевої громади [32; 33]. Історики ж вже post factum засвідчили організаційний розлад і безпорадність бюрократичної машини у нацистській державі [12].

Ми хотіли би звернути увагу на ту обставину, що якнайкраще засвідчує ефективність або неефективність певних теоретичних моделей суспільства як спільноти, можливість встановлення на їхній основі зворотного зв'язку між суспільством і спільнотами – тобто розв'язання проблеми впливу суспільства на спільноти, на які воно спирається. У випадку нації-спільноти такий зв'язок мав би бути мало не автоматичним (адже усі живуть у одну душу – як у мурашнику), однак насправді у більшості випадків все відбувається з точністю до навпаки. Це показує приклад державного замовлення від держави спільноті науковців.

Державне замовлення викликає чи не найбільш різнорідні реакції представників науки – від однозначної підтримки і навіть надто емоційного схвалення і до жорсткої критики і несприйняття. Значною мірою як сильні, так і слабкі сторони держаного замовлення знайшли свій вияв у добу тоталітаризму – коли роль держави у функціонуванні і розвитку суспільства зросла до критично високої межі, за якою держава вже не стільки сприяє розвитку суспільства, скільки починає пригнічувати цей розвиток – що свідчить про появу значної дисфункціональності у взаєминах суспільства і тоталітарної держави. Втім, неоднозначність взаємин суспільства і держави існує завжди, і тоталітаризм лише загострює і унаочнює деякі виміри цієї неоднозначності. Варто зауважити також, що державне замовлення є, як правило, складовою частиною і наслідком соціального замовлення. А тому варто спочатку з'ясувати переваги й недоліки соціального замовлення, а вже на цій основі оцінити «плюси» і «мінуси» державного замовлення. Це має актуальність у будь-які часи і для будь-якої держави, але особливо – для держави, яка активно реформується (причому в умовах суспільної нерівноваги) так, як це спостерігаємо і у нинішній Україні.

Оскільки радянський лад не всіма дослідниками розглядається як тоталітарний (або в усякому разі, не протягом всієї його історії), варто зосередити увагу на аналізі функціонування нацистського режиму у Німеччині і його взаємодії з німецьким народом. Водночас слід брати до уваги праці самих німецьких науковців, щоб уникнути певної зверхності чи навпаки невиправданої романтизації цього явища тими, хто не знайомий з ним з власного досвіду. З цією метою варто звертатися, зокрема, до праць таких дослідників нацизму, як Мартін Бросцат [6], Курт Зонтгаймер [12] та Дітер Лангевіше [18]. У їхніх працях з'ясовано, що під приводом державного замовлення (як нібито замовлення соціального) здійснювалося поглинання державою суспільства та його складових, зокрема у цьому ракурсі виявлено причини і впливи надмірного втручання держави у життя суспільства, спільнот та громадян, насильницьких і штучних змін у інституційній структурі суспільства, намагання підмінити цінності спільнот цінісними ерзацами тоталітарної ідеології. Все це здійснювалося під гаслами державної програми розвитку нації, а саме у проекту нації як спільноти, а тому всі виявлені дисфункції цієї програми переважно свідчать проти такого проекту. Дійсно, як свідчить К. фон Байме, не лише у тоталітарних державах існує ризик субстанціалізації держави за рахунок суспільства, а ліками від цього є редукування держави до уряду за зразком англо-американської політичних систем [2].

Крім того, в окремих випадках уваги заслуговують також і праці деяких авторів, які писали за радянського ладу і при цьому займали критичну позицію – таких як Олександр Бек (добровільне, але від цього ще більш антигуманне рабство особистості перед державною індустрією [5]), Іван Дзюба (ворожість тоталітаризму національній ідеї [12]) та Василь Лісовий (колізії взаємодії культури і ідеології за тоталітаризму [19]). Ц автори показали, що якщо у сфері функціону-

вання репресивного апарату радянське суспільство еволюціонувало у бік поступового відходу від жахіть тоталітаризму до паростків демократії, то у царині науки і культури тоталітаризм зберігав свій контроль до останніх днів свого існування, а у окремих проявах впливає на пострадянське і зокрема українське суспільство й донині. Зокрема і передусім це виявляється у напівсвідомому прагненні замінити один тоталітарний проект іншим – радянський національним, адже коли ставиться завдання віднайти єдино правильну модель розбудови нації, ні до чого іншого, окрім тоталітаризму це призвести не може, адже демократичні засади національного будівництва передбачають його принципову плюральність. Зокрема, державне замовлення, яке не може не бути тенденційним, оскільки орієнтується на певні вже прийняті державні програми, все ж не може містити однозначних ідеологічних критеріїв, а особливо у такій делікатній царині, як національні проекти.

Загалом питання державного замовлення стосується декількох, на перший погляд, зовсім різних проблем. Це такі проблеми, як: взаємовплив сфер публічного та приватного у суспільному житті, узгодженість взаємодії між різними інститутами у межах єдиної інституційної структури суспільства, міра патерналізму держави щодо громадян і конформізму самих громадян, міра інституційної розвиненості громадянської держави, статус держави та уряду у суспільстві тощо. Ці проблеми виступають як певний підсумок сходження національних проектів від особистостей через спільноти і інститути до держави і суспільства. У ракурсі теми нації як проекту ці проблеми повинні отримати наступне формулювання: підтримка певною спільнотою певної приватної версії нації як проекту постає у якості основи суспільно унормованої та близької особистості практики публічного утвердження нації; узгоджені на основі взаємодоповнення різні національні проекти, представлені різними соціальними системами, з одного боку, та узгоджені різні національні проекти різних спільнот, з іншого, мають лежати в основі узгодженості соціальних інститутів у єдиній інституційній структурі суспільства; патерналізм і конформізм мають бути обмежені принципом субсидіарності, де держава доповнює і підтримує, але не підміняє скрізь, де тільки можливо зусилля громадян; інституційний розвиток громадянської держави не повинен відбуватися автономно від розвитку інститутів нації; статус держави по можливості має бути десубстанціалізованим і редукуватися до статусу уряду, а статус уряду щодо суспільства повинен бути однозначно статусом засобу щодо мети. Усім цим процесам сприятиме загальна настанова на підтримку плюральності проектів нації – аж до моменту їхнього закріплення у конституції і законодавстві, що обмежує на практиці сферу дискусій і визначає напрями консолідації зусиль щодо реалізації конкретних обмежених у часі спільних завдань.

Список літератури:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму; пер. з англ. В. Морозова; 2 вид., перероб. К.: Критика, 2001. 272 с.

2. Байме К. Політичні теорії сучасності; пер з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка. К.: Стилос, 2008. 396 с.

3. Балібар Е. Ми громадяни Європи? Кордони, держава, народ; пер. з фр. А. Рєпи. К.: Курс, 2006. 354 с.

4. Бауман З. Индивидуализированное общество; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Логос, 2002. 390 с.

5. Бек А.А. Новое назначение. М.: Книжная палата, 1987. 216 с.

6. Бойченко М.І. Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісні і функціональні аспекти: монографія. К.: ПРОМІНЬ, 2011. 320 с.

7. Бойченко М.І. Множинність стійких комунікативних спільнот у сучасних соціальних практиках: Materialy VIII Miedzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji “Strategiczne pytania swiatowej nauki 2012”. V. 18. Filozofia. Politologija. Panstwowy zarzad. Przemysl: Nauka i studia, 2012. P. 21–30.

8. Бросцат М. Держава Гітлера: створення і розвиток внутрішньої структури Третього рейху; пер. з нім. О. Насика. К.: Наука, 2009. 384 с.

9. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого; пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ: ППС. 2002, 2004. 206 с.

10. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії; переклад з нім. А. Дахній. Львів: Астролябія, 2005. 416 с.

11. Ґелнер Е. Нації та націоналізм; пер. з англ. К.: Таксон, 2003. 300 с.

12. Дзюба І. Нагнітання мороку: від чорносотенців XX ст. до українофобів початку XXI ст. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 498 с.

13. Еліас Н. Про німців; пер. з нім. О. Кислюка. К.: Юніверс, 2010. 432 с. (серія «Історична думка»).

14. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади; пер. з нім. Київ: Дух і літера, 2009. 320 с.
15. Кант И. Ответ на вопрос: Что такое Просвещение? Пер. с нем. Кант И. Сочинения: в 6 томах. М.: Мысль, 1966.Т. 6. С. 25–37.
16. Кінг Е. Часи й простори модерності (або кому потрібен постмодернізм?); пер. з англ.. Т. Цимбала. Глобальні модерності / За ред.. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р .Робертсона. К.: Ніка-Центр, 2008. С.158–178.
17. Кристева Ю. Самі собі чужі; пер. з фр. З.Борисюк. К.: «Основи», 2004. 262 с.
18. Лангевіше Д. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі; пер. з нім. О. Логвиненка. К.: К.І.С., 2008. 240 с.
19. Лісовий В.С. Культура, ідеологія, політика. Збірка есеїв. К.: вид-во ім. Олени Теліги, 1997. 352 с.
20. Лоренц К. Так называемое зло. К истокам агрессии; пер. с нем. И. Андрущенко. К.: Знання, 2011. 351 с.
21. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади; пер. з фр. Л. Кононовича. Л.: Кальварія, 2003. 216 с.
22. Мухарський А. Національна ідея модерної України. А. Мухарський; авт., куратор проекту А. Мухарський; упоряд. І. Корнелюк; відп. за вип. Є. Бєльська; худ. Ю. Журавель. К.: Укр. культурний фронт, 2017. 302 с.
23. Ницше Ф. Веселая наука; пер. с нем. Соч.: В 2 т. М.: Мысль, 1990. Т. 1. С. 491–719.
24. Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Наукове видання; пер. з англ. Петра Таращука. К.: Темпора, 2009. 312 с.
25. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання»; пер з англ. К.: Альтерпрес, 2004. 172 с.
26. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство = Gemeinschaft und Gesellschaft: основні поняття чистої соціології; пер з нім. Н. Комарової та О. Погорілого. К.: Дух і Літера, 2005. 262 с.
27. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації; пер. з франц. Р.В. Мрадера. Х.: Фоліо, 2007. 223 с.
28. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ: Сравнительное изучение цивилизаций; пер. с англ. М.: Аспект Пресс, 1999. 416 с.
29. Элиас Н. Общество индивидов = Die Gesellschaft der Individuen; пер. с нем. М.: Праксис, 2001. 330 с.
30. Halfon M.S. Integrity. A Philosophical Inquiry /Mark S. Halfon. Philadelphia: Temple University Press, 1989. – xv + 190 p.
31. Honneth A. Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte. Axel Honneth. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1994. 301 S.
32. Plessner H. Die verspätete Nation. Über die politische Verführbarkeit des bürgerlichen Geistes (1935/1959) / Helmuth Plessner. Plessner H. Gesammelte Schriften. Bd. 4. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1982. S. 7–223.
33. Plessner H. Grenzen der Gemeinschaft. Eine Kritik des sozialen Radikalismus. Helmuth Plessner. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2010. 145 S.

НАЦИЯ КАК ПРОЕКТ: УРОВНИ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ И ПРАКТИЧЕСКОГО ВОПЛОЩЕНИЯ

Проанализированы основные подходы к определению нации как проекта: социально-системный и уровневый. Проведено различие между внешними и внутренним национальным соревнованием. Предложено различать проекты в рамках каждой из социальных систем, как автономные относительно других социальных систем, и одновременно – конкурентные внутри каждой социальной системы. Выявлены особенности создания и восприятия нации как проекта на уровне личности, сообщества, института, государства и общества.

В современном высокодифференцированном обществе линейность противостояния раннего модерна (прогрессизм-традиционализм) замещается многоплановостью воплощения национальной идеи. В сфере идеологии, религии и искусства фактически получаем различные проекты национальной идентичности почти для каждой идеологии, религии, направления искусства или даже художника. Внутреннее национальное соревнование может и должно иметь не только политическое, но и экономическое, правовое (на уровне законопроектов, а не законов, ведь на уровне законов состязательность уже нонсенс), а также другие воплощения в измерениях всех социальных систем – искусства, религии, науки, морали и тому подобное. Такие воплощения внутреннего национального соревнования по принципу различных социальных систем разнообразят плюральность проекта нации: между самими социальными системами нет состязательности, ведь они работают по принципу взаимного дополнения, но внутри каждой из систем есть очень развитая состязательность, иногда даже очень жесткая.

Если в сфере функционирования репрессивного аппарата советское общество эволюционировало в сторону постепенного ухода от ужасов тоталитаризма к росткам демократии, то в области науки и культуры тоталитаризм сохранял свой контроль до последних дней своего существования, а в отдельных проявлениях влияет на постсоветское и в частности украинское общество и по сей день. В том числе и прежде всего это проявляется в полусознательном стремлении заменить один тоталитарный проект другим – советский национальным, ведь когда ставится задача найти единственно правильную модель развития нации: ни к чему другому, кроме тоталитаризма это привести не может, ведь демократические принципы национального строительства предусматривают его принципиальную плюральность.

Ключевые слова: *нация, проект, национальные соревнования, личность, устойчивые коммуникативные сообщества, социальные институты, социальные системы, государство, общество.*

NATION AS A PROJECT: LEVEL OF THEORETICAL UNDERSTANDING AND PRACTICAL IMPLEMENTATION

There are analyzed the main approaches to the definition of the nation as a project: social-systemic and level determined. It is made the distinction between external and internal national competition. It is proposed to distinguish between projects within each of the social systems as autonomous in relation to other social systems and at the same time – competitive within each social system. There are revealed the features of creation and perception of the nation as a project by the individual, community, institution, state and society. In today's highly differentiated society, such a linearity of the opposition to the early modernism (progressism-traditionalism) varies with the multiplicity of the embodiment of the national idea. In the field of ideology, religion, and art, in fact, we receive different projects of national identity almost for every ideology, religion, art trend or even for the every unique artist. Internal national competition could and should have not only political but also economic, legal (at the level of bills, not laws, because at the level of laws competition became nonsense), as well as other embodiments in the dimensions of all other social systems – art, religion, science, morals etc. Such embodiments of the domestic national competition on the principle of different social systems diversify the plurality of the nation's project: there are no rivalry between the social systems themselves, since they operate on the principle of mutual additions, but within each system there is a very developed competition, sometimes even very cruel. If in the sphere of functioning of the repressive apparatus, Soviet society evolved towards the gradual departure from the horror of totalitarianism to the germs of democracy, then in the field of science and culture, totalitarianism retained its control until the last days of its existence, and in some it's manifestations affects post-Soviet and, in particular, Ukrainian society to this day. In particular, this primarily manifests itself in the unconscious desire to replace one totalitarian project instead of another – the national one instead of Soviet one, because when it comes to finding the only correct model for nation-building, it could lead to nothing else but totalitarianism, because the democratic principles of national construction assume its principle plurality.

Key words: *nation, project, national competitions, personality, persistent communication community, social institutions, social systems, state, society.*